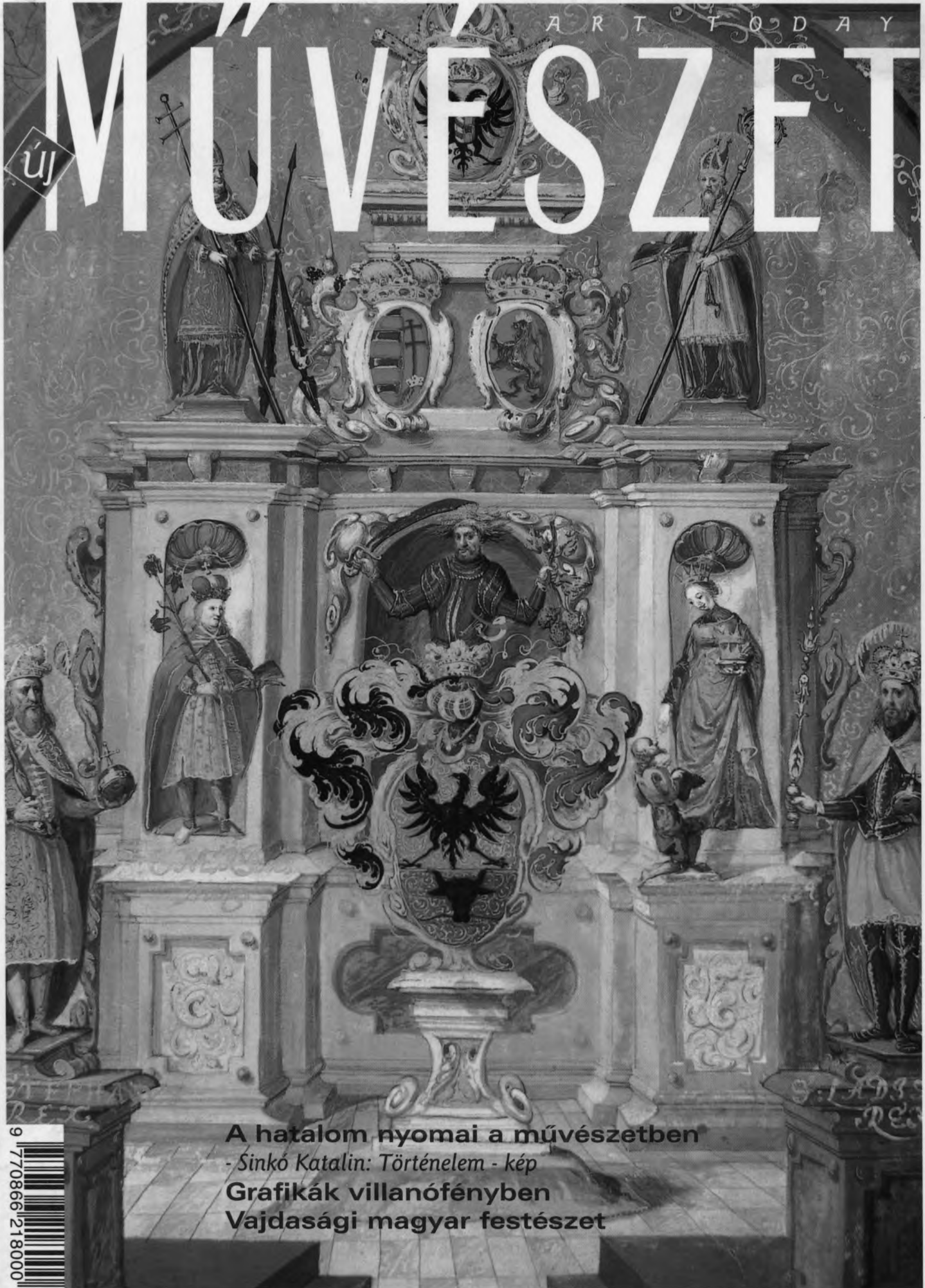

ÚJ

MŰVÉSZET

A hatalom nyomai a művészetben

- Sinkó Katalin: Történelem - kép

Grafikák villanófényben

Vajdasági magyar festészet

9 770866 218000

A billogtól a bulláig

A gyöngyösi ferences rendház pecsétnyomó-gyűjteménye

BODOR IMRE

A pecsét szerepe a középkorban és a kora újkorban

A pecsét (szigillum) tulajdonosának negatív vésetű nyomóval lágyabb anyagba préselt ismertetőjele. Záró, illetve hitelesítő céllal használják az ókortól napjainkig. Virágkorát azonban a középkorban élte, amikor az okleveles gyakorlat elterjedésével szükségessé vált az okiratokon foglaltak közérthető szavatolása. Erre a pecsét bizonyult a legalkalmasabbnak. Adataink vannak arra, hogy a pecsétet még a középkor vége felé is megillette a tulajdonosának járó tisztelet. Ez a megismerésítő tisztelet volt az alapja a hagyományos záró- és megerősítő pecsétek mellett egy további pecsét típus, a törvénybe idéző pecsét (ún. billog) megjelenésének. A bronzból készült, füllel ellátott egyoldalú, éremszerű idézőpecsét (illetve a pecsétet nyakában hordozó küldött) megjelenése egyenértékű volt tulajdonosának személyes jelenlétével. A XI. századból két ilyen billogot ismerünk: I. András királyét és a veszprémi káptalanét. Az elmondottakból következik, hogy az egész középkorban át a pecsét hiteles vagy hamis volta döntötte el az oklevél hitelét. A pecsét hamisításáért fő- és jószágvesztés járt.

A pecsét és pecsétnyomó anyaga, a pecsételés módja

A pecsétek anyaga viasz vagy fém.

A viaszpecsétek alapanyaga rendszerint világos sárgától sötét barnáig terjedő természetes színű méhviasz. Szilárdítására gyakran kevertek hozzá ásványi anyagot (például agyagot, bóluszt, gipszet, krétát). Kezdetben ebbe az oklevélre rögzített masszába nyomták a pecsétet, melyet a legkorábbi időben átnyomással erősítettek fel. Ilyen esetben az irat anyagául szolgáló pergamenbe metszett nyíláson átnyomva, ellenkező olda-

Péter váci prépost pecsétje, XIII. század vége

Egyházi méltóságviselő pecsétje, XIII. század

gyenek. Ezeket a szalagvégeket a viaszba nyomva azt a hártvához szorították. Ha le is vált az ilyen pecsét, a szalagok még sokáig az oklevélben tartották.

A XII. században jelent meg nálunk a függő viaszpecsét. Felerősítésére bőrszalagot vagy sodrott selyem- illetve kenderzsinórt használtak. Eleinte az oklevél közepén fűzték át, onnan azonban a sú-

A salvatorianus rendtartomány pecsétje, a hozzá tartozó XVIII. századi leírás szerint 1517-től használták

lon ellapították a viaszt. Ezt a gyakorlatot követte a német-római kancellária is a X–XI. században. E módszert csakhamar fölváltotta egy újabb rögzítési mód: a befüggesztés.

Befüggesztett pecsét alkalmazásakor a pergamenhártvány két — vagy egymásra merőlegesen kétszer két — párhuzamos metszésen át egy vagy egymást keresztező két pergamenszalagot húztak át úgy, hogy végeik a hártva azonos oldalán le-

lyos pecsét, melyet alakja és mérete miatt cipőpecsétnek (sigillum paniforme) is nevezünk, gyakran kiszakította, ezért rövidesen kialakult a végleges megoldás. A hártva alsó szélét egyszer vagy többször visszahajtván (ún. plica) az így nyert vastagításon átfúrt két lyukon húzták át a zsinórt, amelynek végeit a pecsét viaszába nyomták. A zsinór befogadására szolgáló gömbölyített hátú viaszmasszát kevésbé tisztított, durvább anyagból kezd-

ték készíteni (ún. pecsétfészek), melynek peremmel körülvett mélyített előlapjába finomabb viaszt öntöttek, és abba nyomták a pecsétet. Ez a finomabb massa eleinte természetes színű volt, majd a XIII. század végén megjelent a színes pecsét, melynél tehát a mindig természetes színű viaszból készített pecsétfészekbe öntött finomabb viaszt színezték. Annak érdekében, hogy a pecsétábrára közvetlen felvételére szolgáló finomabb viasz jól tapadjon, a fészek befogadó felületét rovátkolással érdessé tették. A színes pecsét, különösen a vörös szín, rangjelző szerepet töltött be. Vörös viasz használatával csak uralkodói és főpapi pecséteken találkozunk; egyébként még a XV. században is csupán kivételes érdemek jutalmaként engedélyezte a király. A vörös pecsétek viaszát cinóberrel, illetve miniummal színezték a középkorban.

A fémpecsétek (bullák) anyaga arany vagy ólom. Alkalmazásuk Bizánctól terjedt át Itáliába — ahol a pápai oklevelek hagyományos hitelesítője lett az ólom-bulla —, valamint a császári kancelláriákba. A bullák természetes felerősítési módja volt a függesztés, feltehetőleg a fémpecséteknél kialakult gyakorlat vezetett a függő viaszpecsétek használatához. Valószínűleg a bullákra vezethető vissza a viasz kettőspecsétek megjelenése. Az éremszerű kettőspecsét uralkodóink felségi pecsétjeinek állandó formája maradt a XIII. század elejétől a középkor végéig, főúri pecséteink között azonban csak a XIII. század első felében találkozunk vele. Városi kettőspecséteink is ebből az időből erednek.

A pecsétlenyomatokról aránylag sokat tudunk, a pecsétnyomókról (typariumokról) viszont alig valamit. Aranyból, ezüsből, többnyire pedig bronzból készültek. Néhány milliméter vastag kerek vagy — egyházi pecséteknél — alul-felül csúcsos, ún. „mandorla” alakú lemezükbe mélyedő körirattal és ábrával látták el őket. Fogantyújuk a pecsételés technikájával együtt változott az idők folyamán. Bizonyos, hogy ötvösök vésték őket. Az egész középkorban használták továbbá az antik vésett köveket (gemmaikat), többnyire szintén ötvösmunkájú foglalatban, gyűrűben. A gemmapecsétek nálunk is megtalálhatók a XIII. századtól kezdve. A typariumokat rendszerint használatuk megszűntekor összetörték vagy rovátkolással elpusztították a felületüket, hogy elkerüljék az esetleges visszaéléseket. Magukról a pecsétvéső ötvösökről a korai időből nem maradtak írott adataink, vésnököket csak az újkorban tudunk azonosítani.

A kassai ferences konvent pecsétje, 1659

Az esztergomi custodia pecsétje, 1531

A gyöngyösi lelet pecsétnyomói

1998 tavaszán a gyöngyösi ferences rendházban előkerült nagyrészt könyvanyag, ötvöstárgyak mellett egy kisméretű szekrényfiókba rejtve egyéb apró tárgyak társaságában huszonhat darab pecsétnyomó is napvilágra került.

A lelet páratlan értékét elsősorban az adja, hogy közöttük több középkori és kora újkori darab is található. A középkori typariumok ugyanis rendkívül ritkák, kevés maradt belőlük napjainkra.

A pecsétnyomó-együttes feltehetőleg gyűjteményként került rejték helyére. Gyűjtésük részben automatikusan tör-

ténhetett, a használatból kikerült pecsétek rendtörténeti relikviákká váltak.

Különösen érdekes az eredeti ollós nyomós szerkezetének részletét is őrző korai salvatorianus tartományi pecsét barokk kori felirata, amely szerint ez a nyomó a felirat készítésekor már „muzeális” tárgy volt.

Ez a kis együttes a XIII. századtól a XX. század elejéig készült darabjaival kiválóan érzékelteti a pecsételés történetét, noha a ferences rend nem folytatótt hiteles-helyi gyakorlatot.

A gyöngyösi Paduai Szent Antal Kongregáció pecsétje, XVII. század utolsó harmada. Christian Hermann Roth V. Rothenfels 1645–1690 között működött kőművesmestereként, éremművész alkotása

Elsősorban a salvatorianus rendtartomány, illetve Gyöngyös és tágabb környéke, Északkelet-Magyarország rendházainak pecséteit tartalmazza, de találunk benne községi, illetve magánszemély által használt nyomót is.

Egy-két közelebről meg nem határozható példány eredete bizonytalan. Más esetben viszont neves művész alkotta ötvösremekkel állunk szemben.

Igen tanulságos, ahogy a régi tradíciók tovább élnek a modernebb idők pecsétlőin.

Valamennyi darab hátoldalán, illetve fogóján kalapálás nyomai látszanak. Ennek csak egy magyarázata lehet: lágys anyag (viasz vagy gipsz) helyett feltehetőleg „pacskolatokat”, azaz keményebb anyagba (például ólomba) préselt „vereteket” állítottak elő — talán a biztosabb megőrzés vagy tanulmányozás végett — a gyűjtemény darabjairól.